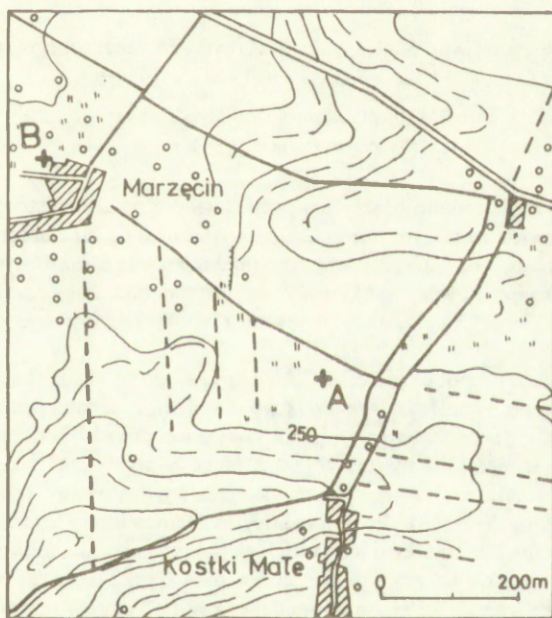

PIOTR KACZANOWSKI, JACEK POLESKI

MATERIAŁY GROBOWE KULTURY PRZEWORSKIEJ Z MARZĘCINA, WOJ. KIELCE

Podczas prac polowych prowadzonych w 1979 roku w Marzęcinie, gm. Pińczów, natrafiono na grób szkieletowy z okresu wczesnorzymskiego. Część zabytków pochodzących z tego obiektu dostała się wówczas, za pośrednictwem Muzeum Okręgowego w Pińczowie, do zbiorów Instytutu Archeologii UJ¹. Odkrycia dokonano na prawie płaskim piaszczystym terenie, nieznacznie wznoszącym się ku południowi, przy granicy gruntów wsi Marzęcin i Kostki Małe, około 40 m na południe od drogi polnej łączącej obie wspomniane wsie i około 200 m na zachód od zabudowań należących do Antoniego Kaszy (ryc. 1). W sierpniu 1981 roku przeprowadzono na miejscu odkrycia badania wykopaliskowe, które objęły obszar około 1,5 ara². W ich rezultacie pozyskano jedynie dalsze zabytki wchodzące w skład inwentarza

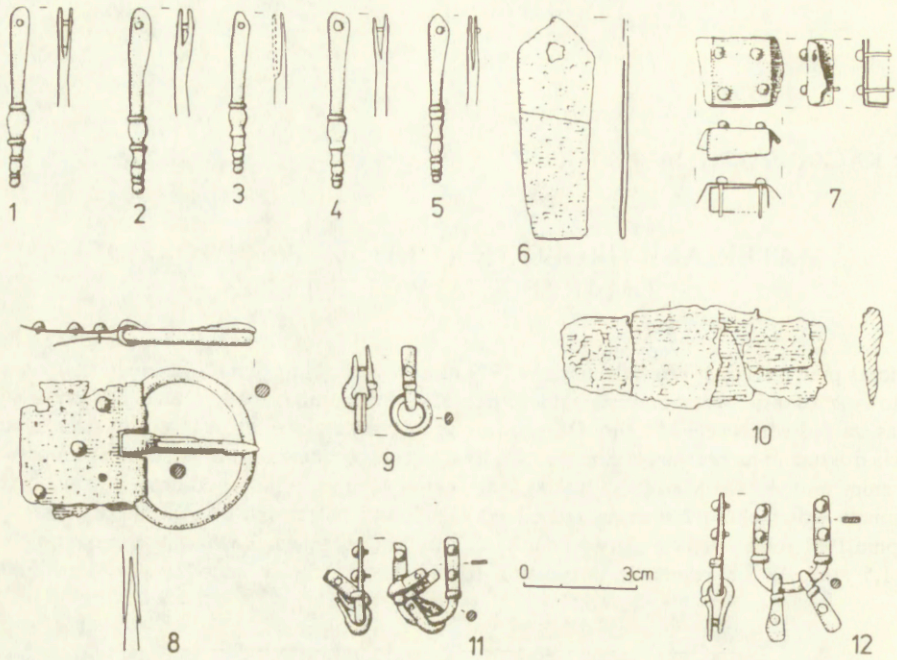
Ryc. 1. Marzęcin, woj. Kielce

A — stanowisko 2; B — stanowisko 3

A — site 2; B — site 3

¹ Odkrycia dokonał na swoim polu Stanisław Nowak, zamieszkały w Kostkach Małych, gm. Busko-Zdrój, nr domu 1. Miejsce odkrycia grobu zostało oznaczone jako Marzęcin, stanowisko 2.

² P. Kaczanowski, J. Poleski, *Marzęcin, Gemeinde Pińczów, Woiwodschaft Kielce*, "Recherches Archeologiques de 1981", 1983, s. 26-31.

Ryc. 2. Marzęcin, woj. Kielce, stan. 2. Zabytki ze zniszczonego grobu:

1-6, 8, 9, 11, 12 — brąz; 7 — brąz i srebro; 10 — żelazo

Site 2. Objects from a destroyed grave:

1-6, 8, 9, 11, 12 — bronze; 7 — bronze and silver; 10 — iron

pochówku szkieletowego oraz dokonano obserwacji pozwalających na zrekonstruowanie wielkości jamy grobowej i ułożenia w niej zwłok zmarłego. Nie natrafiono natomiast na inne obiekty grobowe czy też na materiały luźne, które można byłoby interpretować jako pochodzące ze zniszczonych grobów. W pobliżu miejsca, w którym odkryto pochówek, znajdowały się jedynie nieliczne, rzadko rozmieszczone na powierzchni pół ułamki ceramiki pochodzące zapewne z epoki brązu i być może także z okresu rzymskiego.

Według informacji znalazcy grobu podczas orki natrafił on na bruk kamienny zalegający na głębokości 20-30 cm, utworzony przez dwie warstwy kamieni o średnicach nie przekraczających zazwyczaj 15 cm, które dość pospolicie występują na pobliskich polach. Pod brukiem, na głębokości 40-60 cm, zarysowała się w przybliżeniu prostokątna jama o wymiarach około 2 m w linii północ—południe i około 1 m w linii wschód—zachód, zawierająca wyprostowany, leżący na plecach szkielet z głową skierowaną ku północy. W pobliżu kości miednicy znaleziono cztery brązowe profilowane okucia końca pasa (ryc. 2: 1-4), brązową sprzączkę o jednodzielnej, półkolistej ramie ze skuwką spiętą pierwotnie pięcioma nitami (ryc. 2: 8), płaskie brązowe okucie końca pasa (ryc. 2: 6), brązowy kabłączek do pasa (ryc. 2: 11), brązową skuwkę (ryc. 2: 9), brązowe „pudełczkowate” okucie z czterema nitami, fragment żelaznego noża (ryc. 2: 10) i ułamki ceramiki pochodzące w większości z dwu naczyń o czarnych, gładkich powierzchniach (ryc. 3: 1,2).

Podczas prac wykopaliskowych w miejscu odkrycia grobu natrafiono na głębokości 20-25 cm na wkop wyeksplorowanej uprzednio jamy grobowej. Na podstawie jego rozmiarów można sądzić, że posiadała ona wymiary nie przekraczające w linii północ—południe 195-200 cm i 110 cm w linii wschód—zachód oraz że sięgała ona do głębokości najwyżej 65-70 cm. W obrębie wkopu znaleziono równomiernie rozmieszczone dość liczne fragmenty ceramiki pochodzące w większości z jednego ze wspomnianych wyżej naczyń o czarnych powierzchniach, a także silnie zniszczone ułamki beczułkowatego kubka o nierównych, brunatnych powierzchniach z grubym, wałeczkowatym uchem. Poza tym

w górnej części wkopu znaleziono brązowe profilowane okucie końca pasa (ryc. 2: 5), „pudełczkowate” brązowe okucie z czterema nitami, pokryte cienką srebrną blaszką (ryc. 2: 7) i brązową zawieszkę kabłąkową do pasa (ryc. 2: 12). Ponadto w całym wypełnisku znajdowały się drobne fragmenty nie spalonych kości ludzkich. Zaobserwowano, że kości czaszki wystąpiły tylko w północnej części wkopu, co potwierdza obserwacje znalazcy o zorientowaniu zwłok z głową skierowaną ku północy.

Rozmieszczenie grobów szkieletowych na terenie Małopolski, uwzględniające również znalezisko z Marzęcina, ich zróżnicowanie chronologiczne, charakterystykę, jak i hipotezy dotyczące pochodzenia tego typu pochówków zostały omówione niedawno w pracy podsumowującej wyniki badań na leżącym w pobliżu Marzęcina birtualnym cmentarzysku wczesnorzymskim w Kawczycach, woj. Kielce³. W tym miejscu warto jednak wspomnieć, że grób z Marzęcina należy do występujących na terenie zachodniej Małopolski, na obszarach zajętych poprzednio przez grupę tyniecką lub w ich sąsiedztwie, pojedynczych znalezisk sepulkralnych i że tereny te charakteryzują się częstym występowaniem niewielkich cmentarzysk przy równoczesnym braku wielkich nekropoli⁴.

Wśród odkrytych w Marzęcinie zabytków szczególną uwagę zwracają dwa „pudełczkowate” okucia wykonane z blaszki brązowej pokrytej srebrem, z trzech stron zagiętej pod kątem prostym, z czterema symetrycznie rozmieszczonymi nitami (ryc. 2: 7). Jedno z nich pochodzi z badań wykopaliskowych, na drugie, które zaginęło, natrafiono przy odkryciu grobu. Z obszaru kultury przeworskiej tego typu „pudełczkowate” niewielkie okucia, prostokątne, niekiedy zbliżone do kwadratu i zaopatrzone w dwa do czterech nitów znane są zaledwie z kilku stanowisk. Znaleziono je na cmentarzysku w Wymysłowie, woj. Leszno (groby 168, 225, 229 i znalezisko luźne)⁵, Siemianicach, woj. Kalisz, grób 30⁶, Nosocicach, woj. Legnica, grób 51⁷, Kotli, woj. Legnica, grób XXV⁸, Todzi, woj. Ostrołęka, grób 1 i w Łajskach, woj. Warszawa⁹. Być może częścią tego typu okucia jest fragment przedmiotu żelaznego znaleziony w grobie 103 w Młodzikowie, woj. Poznań¹⁰.

Okucia „pudełczkowate” znane są również z innych obszarów środkowej i północnej Europy. Także i tam należą do znalezisk rzadkich. Z terenu kultury wielbarskiej wymienić tu można egzemplarz z grobu 325/1888 z Rządza, woj. Toruń¹¹, z obszaru kultury zachodniobałtyjskiej z Kovrova, rej. Primorsk, grób 7¹². Z Szlezewiku-Holsztynu „pudełczkowate” okucia pochodzą z cmentarzysk w Hamfelde, Kr. Herzogtum Lauenburg (groby 318, 366)¹³ i z Husby, Kr. Flensburg, grób 127¹⁴. Dwa tego typu okucia zostały znalezione na dolnonadłabskich cmentarzyskach w Putensen, Kr. Harburg (B 292, grób 106)¹⁵

³ P. Kaczanowski, J. Poleski, *Dotychczasowe wyniki badań na birtualnym cmentarzysku kultury przeworskiej w Kawczycach, gmina Busko-Zdrój*, Spraw. Arch., t. 37: 1985, s. 126 i n.

⁴ P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, J. Poleski, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Górze Stogniewskiej koło Proszowic*, Spraw. Arch., t. 36: 1984, s. 114-119; P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Małopolsce [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Polsce*, Kraków 1986, s. 98 i n.

⁵ S. Jasnosz, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń*, FAP, t. 2: 1952, s. 107, 154, 200, 241, ryc. 144, 17; 216, 5; 304, 2; 382, 33.

⁶ Z. Szembekówna, *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Siemianicach*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego w 1904 r.”, t. 31: s. 141, ryc. 38, a,b.

⁷ K. Tackenberg, *Die Wandalen in Niederschlesien*, Berlin 1925, s. 44, tabl. 22, 2, 3.

⁸ I. Kramarek, *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Kotli, pow. Głogów*, „Silesia Antiqua”, t. 4: 1962, s. 232, ryc. 7, o.

⁹ Nie publikowane materiały ze zbiorów PMA (Todzia, woj. Ostrołęka) i Pracowni Archeologicznej PKZ w Warszawie (Łajski, woj. Warszawa). Informacje o tych materiałach autorzy zawdzięczają uprzejmości mgr J. Andrzejowskiego.

¹⁰ A. Dymaczewski, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*, FAP, t. 8-9: 1958, s. 267, ryc. 182, 7.

¹¹ A. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Graudenz 1890, s. 33, tabl. 19, 22.

¹² O. Tischler, H. Kemke, *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg 1902, s. 16, tabl. X, 12c.

¹³ N. Bantelmann, *Hamfelde, Kreis Herzogtum Lauenburg. Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein*, Neumünster 1971, Offa-Bücher 24, s. 118, 124, tabl. 45, 318 k, 56, 366 q.

¹⁴ K. Raddatz, *Husby. Ein Gräberfeld der Eisenzeit in Schleswig*, Neumünster 1974, Offa-Bücher 30, s. 18, tabl. 34, 127 d, e.

¹⁵ W. Wegewitz, *Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kreis Harburg*, Hildesheim 1972 (Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen 10), s. 75, 76, tabl. 25, B 292; 26, 106.

oraz w Nienbützel, Kr. Uelzen¹⁶. Są one znane też z cmentarzysk kręgu nadłabskiego w Hohenferchesar, Kr. Brandenburg (grób 385)¹⁷, w Kemnitz, Kr. Potsdam (groby 126, 319)¹⁸ oraz w Wahlitz, Kr. Burg, grób 42¹⁹. Zasięg ich występowania obejmuje także Czechy (Lisovice, okr. Kladno, grób 6²⁰, Ohništany, okr. Hradec Králove, znalezisko luźne²¹, Ratenice, okr. Nymburk, grób ciałopalny²²), Morawy (Mikulov, okr. Brěclav, znalezisko luźne²³) i południowo-zachodnią Słowację (Sládkovicovo, okr. Galanta, grób 20²⁴, Bešenov, okr. Nove Zamky, grób²⁵). Sporadycznie spotykane są w Europie północnej. Wymienić tu można jedynie dwa egzemplarze z grobu 4 w Munkehøjgard, par. Tillitse na Lolland²⁶ oraz podobne do omawianych tu okucie z Bjärs, par. Hejnum, grób 8 z Gotlandii²⁷.

Analiza inwentarzy grobowych, w skład których wchodzi „pudełczkowate” okucia, wskazuje na stosunkowo krótki okres ich użytkowania. Wymienione wyżej groby z terenu kultury przeworskiej, zawierające zabytki pozwalające na uściślenie ich datowania, pochodzą z fazy B₂. W przypadku grobu z Nosocic wskazuje na to m.in. półkolista sprzączka o jednodzielnej ramie typu AD 1, wg klasyfikacji R. Madydy-Legutko²⁸, natomiast pochówka z Kotli sprzączka prostokątna ze skuwką typu AG 23 i okucia końca pasa, m.in. zbliżone do typu J IV. Grób 168 z Wymysłowa datuje na fazę B₂ fragment bliżej nie określonej zapinki brązowej z szerokim grzebykiem i masywnym kabląkiem oraz znaleziona wraz z nim ceramika. Nieco może młodszą pozycję chronologiczną posiada grób 225 z tego cmentarzyska zawierający m.in. prostokątną sprzączkę z podwójnym kołcem typu AG 35. Grób 229 z Wymysłowa jest pochówkiem zniszczonym i zapewne obecność obok „pudełczkowatego” okucia zabytków z młodszego okresu przedrzymskiego uznać należy za wynik przemieszczania inwentarzy dwu lub więcej grobów. Na fazę B₂ datować należy zapewne grób 30 z Siemianic, zawierający m. in. profilowane okucie końca pasa należące do typu o tzw. zredukowanym profilowaniu²⁹. Za takim samym datowaniem znaleziska z Todzi przemawia towarzysząca mu ceramika.

Z fazy B₂ pochodzi także inwentarz wspomnianego wyżej grobu z Rządza. Obok profilowanego okucia końca pasa znaleziono w nim także brązową sprzączkę o dwudzielnej ramie typu AG 49. Na wczesny odcinek fazy B₂ datować należy grób 7 z Kovrova, zawierający m. in. zapinkę reprezentującą późne formy fibul oczkowatych oraz sprzączkę typu AB 1. Oba groby z Hamfelde (318 i 366) należy synchronizować z horyzontem I grobów z bronią w kulturze przeworskiej. Na ich datowanie na fazę B₂

¹⁶ Nie publikowane materiały ze zbiorów Landesmuseum w Hannoverze, nr inw. 16809. Uprzejma informacja mgra J. Andrzejowskiego.

¹⁷ A. v. Müller, *Fohrde und Hohenferchesar. Zwei germanische Gräberfelder der frühen römischen Kaiserzeit aus der Mark Brandenburg*, Berlin 1962, s. 73, tabl. 76, 385 g.

¹⁸ H. Geisler, *Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land, Teil I: Katalog*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, t. 8:1974, s. 20, 38, tabl. 9, 124/4; 27. 319. 7-8.

¹⁹ E. Schmidt-Thielbeer, *Das Gräberfeld von Wahlitz, Kr. Burg*, Berlin 1967, s. 61, tabl. 43.

²⁰ J. Felcman, *Pohřebišťe u Lisovic*, Pam. Arch., t. 17: 1896/1897, 1897, szpalta 543, tabl. LXXIII, 6.

²¹ J. L. Pič, *Die Urnengräber Böhmens*, Leipzig 1907, tabl. XLIX, 8.

²² H. Sedláčková, *Žárový hrob z doby římské z Ratenic, okr. Nymburk*, AR, t. 24/2:1972, s. 437-438, ryc. na str. 438.

²³ I. Peškar, *Starši doba římská na Moravě*, „Zprávy Čs. Společnosti Archeologické”, t. 20/3:1978, s. 70, tabl. VII, 24.

²⁴ T. Kolník, *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei*, Teil I, Bratislava 1980, s. 135, tabl. CXXXV, 20 i.

²⁵ T. Kolník, *Pohřebišťo v Bašeňove (príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku)*, Slov. Arch., t. 9:1961, s. 234, tabl. XI, 75 j.

²⁶ O. Klindt-Jensen, *Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age*, „Acta Archaeologica”, t. 20: 1949, 1950, s. 34, ryc. 6; U. Lund-Hansen, *Römischer Import im Norden*, København 1987, s. 403.

²⁷ O. Almgren, *Die ältere Eisenzeit Gotlands*, Stockholm 1914, s. 51, ryc. 81.

²⁸ R. Madyda-Legutko, *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, BAR International Series 360, 1987. W dalszej części tekstu typy sprzączek podane zostały wg klasyfikacji zawartej w wymienionej wyżej pracy R. Madydy-Legutko, typy okucia końca pasa wg ustaleń K. Raddatza (*Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Neumünster 1957), typy importowanych naczyń metalowych wg H. J. Eggarsa (*Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg 1951), a ceramiki wczesnorzymskiej kultury przeworskiej według klasyfikacji T. Liany (*Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA, t. 35/4: 1970, s. 429 i n.).

²⁹ R. Madyda, *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim*, Mat. S. t. 4:1977, s. 381-382.

wskazują zarówno zestawy uzbrojenia, jak i ozdoby i części stroju. Grób 106 z Putensen zawiera m. in. zapinkę typu A V 8 oraz fragmenty czerpaka z cedzidłem E 160-161, grób 319 z Kemnitz m.in. okucie końca pasa zbliżone do typu J IV i sprzączkę typu AG 16. Drugi ze wspomnianych wyżej pochówków z Kemnitz, grób 126, datowany jest fragmentami naczyń o czarnych, zdobionych radełkiem powierzchniach, zespół z Hochenferchesar — prostokątną sprzączką należącą zapewne do typu AG 46 i profilowanym okuciem końca pasa.

Jedynie dokładnie datowane „pudełeczkwate” okucie z terenu Czech pochodzi z Lisovic. Znalaziono je m. in. wraz z okuciem końca pasa zbliżonym do typu J V i fragmentem prostokątnej sprzączki o dwudzielnej ramie. Znaleźiska słowackie datują m. in. importowane naczynia, zapinka i sprzączka (Sládkovicovo, grób 20 — E 39, sprzączka typu AD 1, Bešenov, grób 75 — E 160, zapinka zbliżona do A IV 79).

Również na fazę B₂ datować należy znaleźiska północnoeuropejskie. Okucia z Munkehøjgard, grób 4, znalaziono m. in. ze sprzączką typu AB 2/5 i czerpakiem z cedzidłem E 162. Egzemplarz z Bjars, znaleziony razem z profilowanym okuciem końca pasa, pochodzi z grobu zaliczonego do fazy IV:2 schematu periodyzacji materiałów z okresu rzymskiego z terenu Gotlandii³⁰.

„Pudełeczkwate” okucia występują w grobach w jednym lub dwu egzemplarzach. Na obszarze kultury przeworskiej, poza znaleźiskiem z Marzęcina, dwa okucia znane są tylko z Siemianic. Częściej natomiast zestawy dwu tego typu okuć spotykamy na innych obszarach (Munkehøjgard, grób 4, Hamfelde, groby 318 i 366, Husby, grób 127, Kemnitz, grób 319, Kovrovo, grób 7). Zwraca uwagę, że większość okuć „pudełeczkwatych” wykonanych z brązu pochodzi z grobów zawierających po dwa egzemplarze tych zabytków³¹. Rzadko spotykane jest zdobienie powierzchni omawianych tu okuć srebrem. Poza egzemplarzami z Marzęcina wymienić można jedynie znaleźisko z Kotli, Hamfelde, grób 366, i z Putensen, grób 106. Pewne różnice między poszczególnymi egzemplarzami uwiadcniają się także w ich kształtach. Jak wspomniano, są one albo kwadratowe albo prostokątne. Liczba nitów wynosi zazwyczaj dwa lub cztery, sporadycznie tylko jest ich pięć. Niektóre z omawianych tu egzemplarzy zdobione są bogato, jak np. okucia z Munkehøjgard, zabytki z grobu 299 z Wymysłowa i z grobu 7 z Kovrova odznaczają się profilowanymi skuwkami zakończonymi małymi tarczami do nitów.

Trudno jest bliżej określić funkcję, jaką pełniły okucia „pudełeczkwate”. Egzemplarze z Marzęcina zostały znaleźione wraz ze sprzączką, okuciami końca pasa, kabłączkiem do pasa i skuwką w środkowej części jamy grobowej, obok kości miednicy, co wskazuje, że mogły być one okuciem umieszczonym na pasie. Za taką interpretacją przemawia znaleźisko z Munkehøjgard. Okucia „pudełeczkwate” oraz sprzączka z tego grobu zdobione są takim samym ornamentem, co może świadczyć, że tworzyły one komplet umieszczony na pasie. Zapewne służyły one do umocowania na pasie wąskiego rzemyka. Zwraca poza tym uwagę, że w inwentarzach, zawierających okucia „pudełeczkwate”, występuje identyczny lub podobny zestaw metalowych części pasa i umieszczonych na nim okuć do znaleźonego w Marzęcinie. W kilku przypadkach, tak jak w Marzęcinie, wszystkie te przedmioty zostały wykonane z brązu. Należy jednak zaznaczyć, że część omawianych tu okuć pochodzi z grobów bardziej bogato wyposażonych niż przeciętne pochówki z fazy B₂.

Omawiane okucia związane są przede wszystkim z pasem noszonym przez mężczyzn. Na podstawie wyposażenia jako grób kobiety można uznać tylko jeden z omawianych tu pochówków (Kemnitz, grób 319). Natomiast co najmniej dziesięć grobów z „pudełeczkwatymi” okuciami zawierało zabytki wskazujące, że pochowano w nich mężczyzn.

W inwentarzu grobu z Marzęcina zwraca uwagę liczba profilowanych okuć końca pasa. Znalaziono ich pięć, bardzo zbliżonych kształtem i rozmiarami (ryc. 2: 1-5). W kulturze przeworskiej trzy lub więcej profilowanych okuć końca pasa spotykamy bardzo rzadko. W podobnej liczbie, jak w przypadku grobu z Marzęcina, profilowane okucia wystąpiły tylko na cmentarzysku w Kamieńczyku, woj. Ostrołęka. Znaleźiska te są interpretowane jako jeden z przejawów wpływu kultury wielbarskiej w inwentarzach grobów kobiecych kultury przeworskiej pochodzących z obszaru północnego Mazowsza³². Na innych

³⁰ O. Almgren, *Die ältere Eisenzeit...*

³¹ Marzęcin, Siemianice, grób 30, Munkehøjgard, grób 4, Hamfelde, groby 318, 366, Husby, grób 127, Kovrovo, grób 7.

³² T. Dąbrowska, A. Pozarzycka-Urbańska, *Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamieńczyku, woj. Ostrołęka*, Spraw. Arch., t. 30: 1978, s. 170; T. Dąbrowska, *Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich*, WA, t. 45:1980,

cmentarzyskach kultury przeworskiej, znalezione w liczbie trzech lub czterech egzemplarzy, tego typu okucia końca pasa znane są albo z grobów męskich lub też z pochówków, których wyposażenie nie pozwala na określenie płci zmarłego³³. Częściej niż w kulturze przeworskiej spotykamy zestawy trzech lub większej liczby profilowanych okuć końca pasa na cmentarzyskach w dorzeczu Łaby, głównie w grobach męskich datowanych na fazę B₂. Przykładowo wymienić tu można bogato wyposażony grób z Hamfelde (grób 366), w którym znaleziono m.in. dziewięć okuć końca pasa, w tym siedem silnie profilowanych. Jak już wspomniano, w grobie tym natrafiono także, podobnie jak w Marzęcinie, na „pudełeczkwate”, pokryte srebrną blaszką okucie³⁴. Rzadziej natomiast zestawy kilku profilowanych okuć końca pasa występują na innych obszarach Europy³⁵.

W skład inwentarza grobu z Marzęcina wchodzi także okucie końca pasa wykonane z cienkiej blaszki brązowej (ryc. 2, 6). Odpowiada ono w przybliżeniu typowi J IV.

Brązowa sprzączka o jednodzielnej, półkolistej ramie, okrągłej w przekroju, ze skuwką spiętą pięcioma nitami o małych, półkulistych główkach, nie posiada dokładnego odpowiednika wśród typów wyróżnionych ostatnio przez R. Madydę-Legutko³⁶. Niewątpliwie należy ona do grupy D skupiającej sprzączki o jednodzielnych, półkolistych ramach. Są to jednak prawie wyłącznie egzemplarze o wielokątnym przekroju ramy, podczas gdy rama sprzączki z Marzęcina jest w przekroju okrągła. Zwraca uwagę obecność u omawianego tu zabytku skuwki, która rzadko występuje u sprzączek o jednodzielnej, półkolistej ramie. Biorąc pod uwagę kształt skuwki egzemplarz z Marzęcina wykazuje największe zbliżenie z typami AD 7-9.

Z pasem wiązać należy także dwa wykonane z brązu kabłączki (ryc. 2: 11,12). Zabytki takie występują dość powszechnie na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum w inwentarzach datowanych przede wszystkim na fazę B₂, rzadziej na fazę C_{1a}. Sporadycznie tylko reprezentowane są w grobach z fazy B₁³⁷. Są one związane zasadniczo z pochówkami mężczyźn. Noszone na nich przedmioty codziennego użytku, jak np. krzesiwa czy też kolce do hubek³⁸. Ze względu na kształt kabłąka wyróżnić wśród nich można dwie odmiany, o kabłąku łukowatym i zbliżonym kształtem do litery „W”. Różnice dostrzegamy także w kształtach płytek do nitów przymocowujących kabłączki do pasów. Obok najczęściej spotykanych płytek kolistych, zbliżonych do kwadratu lub rombu, występują także warianty z płytkami w kształcie wydłużonego prostokąta, niekiedy oddzielnymi od kabłączka grzebykiem. Egzemplarze z Marzęcina należą do tego ostatnio wspomnianego wariantu o łukowato wygiętym kabłąku. Wśród wielu znalezisk takich kabłączków, zarówno z terenu kultury przeworskiej jak i z innych obszarów środkowej Europy, nieliczną grupę stanowią kabłączki przymocowywane, tak jak w przypadku zabytków

s. 49; T. Dąbrowska, T. Liana, *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich na Mazowszu* [w:] *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków 1986, s. 151.

³³ Np. Naclaw, woj. Leszno, stan. 1 (S. Jasnosz, *Grób ciałopalny z Naclawia w pow. kościańskim i nacznia z szybkami w Polsce*, Prz. Arch., t. 10: 1954-1956, 1958, s. 403, ryc. 2, b-e), Nowa Wieś Wrocławska, woj. Wrocław, grób 10 (Ch. Pescheck, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien*, Leipzig 1939, s. 51, ryc. 46, 1-3), Domaradzice, woj. Leszno, grób 59 (B. Kostrzewski, *Cmentarzysko z okresu późnolatańskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, FAP, t. 4:1953, 1954, s. 185, ryc. 55, 8-10). Por. też Liana, *Chronologia...*, s. 448; R. Madyda, *Sprzączki...*, s. 380 i n.

³⁴ Bantelmann, *Hamfelde...*, s. 124, tabl. 55, 3661, m. Zestawy kilku okuć końca pasa znane są poza tym m. in. z Bliedenstorf, Kr. Ludwiglust, grób 214 (H. Dörge, *Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Bliedenstorf, Kr. Ludwiglust*, „Jahrbuch der Bodendenkmalpflege in Mecklenburg” 1957, s. 123, ryc. 37 a), Hohenferchesar, Kr. Brandenburg, groby 325 i 329 (A. v. Müller, *Fohrde und Hohenferchesar...*, s. 63, 64, tabl. 66, 325 d,e; 67, 329 b), Kemnitz, Kr. Potsdam, grób 121 (H. Geisler, *Das germanische Urnengräberfeld...*, s. 20, tabl. 9, 121, 5-7), Lünow, Kr. Brandenburg (R. Stimming, *Waffen der römischen Kaiserzeit aus der Mark Brandenburg*, „Mannus”, t. 4: 1912, s. 309, tabl. XLIV, 1, d,g,h), a zapewne także z Körchow, Kr. Hagenow, groby 94 i 120 (R. Beltz, *Das Urnenfeld von Körchow*, „Jahrbuch des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde”, t. 85: 1921, s. 90-92).

³⁵ Np. Bogaczewo-Kula, woj. Suwałki, grób 260 (J. Okulicz, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko*, „Rocznik Olsztyński”, t. 1: 1956, s. 67), Kovrovo, rej. Primorsk, grób 8 (Tischler, *Kemke, Ostpreussische Altertümer...*, s. 16, tabl. X, 12 e), Sladkovicovo, okr. Galanta, grób 51 (K. Olník, *Römerzeitliche Gräberfelder...*, s. 147, tabl. CXLIX, k 1-4).

³⁶ Madyda-Legutko, *Die Gürtelschnallen...*

³⁷ Madyda, *Sprzączki...*, s. 387.

³⁸ I. Peškar, *K otázce účelu závesných jehlicovitych bodcu z doby římské*, AR, t. 19:1967, s. 355 i n.

z Marzęcina, czterema nitami. Można tu wymienić znalezisko luźne z Choruli, woj. Opole³⁹, z omawianego już grobu z Lisovic, okr. Kladno⁴⁰, Kemptitz, Kr. Potsdam, grób 264⁴¹ i Neuendorf, Kr. Belzig, grób 1⁴². Żaden z nich nie stanowi jednak dokładnej analogii do egzemplarzy z Marzęcina, różnią się one bowiem albo surowcem, brakiem grzebyka lub też kształtem kabłączka.

Na obu kabłączkach znalezionych w Marzęcinie znajdują się po dwa małe okucia spięte nitami. Poza tym odkryto osobno podobne brązowe okucie połączone z małym kółkiem, również wykonanym z brązu (ryc. 2: 9). Zabytki takie, często towarzyszące kabłączkom, tak jak to miało miejsce w omawianym zespole, występują stosunkowo licznie na terenie środkowej Europy zarówno w fazie B₁, jak i fazie B₂.

Jedynym zabytkiem żelaznym znalezionym w omawianym grobie jest skorodowany fragment ostrza, zapewne masywnego noża (ryc. 2: 10).

Poza wspomnianymi poprzednio fragmentami kubka w skład omawianego inwentarza wchodzi także dwa naczynia o czarnych, gładkich powierzchniach. Jedno z nich, zdobione w górnej partii brzuśca oraz na przejściu w szyjkę meandrem i pasmem utworzonym przez dołeczki i krótkie, ukośnie ułożone rowki (ryc. 3: 1), zaliczyć można do grupy I, drugie, nie zdobione (ryc. 3: 2) reprezentuje formę zbliżoną do grup II/2 i IV/1.

W świetle zamieszczonych wyżej uwag grób z Marzęcina datować należy na fazę B₂. Wskazuje na to zestaw zabytków metalowych. Starszy nieco charakter posiadają natomiast oba naczynia o czarnych, gładkich powierzchniach, nawiązujące do form występujących w kulturze przeworskiej w fazie B₁.

Omówiony zestaw przedmiotów brązowych wskazuje, że zmarły pochowany w grobie szkieletowym w Marzęcinie był mężczyzną. Uwaga ta znajduje potwierdzenie w wynikach analizy antropologicznej. W jej wyniku ustalono ponadto, że zachowane kości pochodzą ze szkieletu jednego osobnika, który zmarł w wieku *senilis*⁴³.

Z Marzęcina znane są także inne materiały grobowe z okresu wczesnorzymskiego. W zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach znajdują się zabytki odkryte przypadkowo w latach pięćdziesiątych, podczas prac ziemnych prowadzonych w centrum wsi⁴⁴. Pochodzą one zapewne z jednego ciałopalnego grobu. Są to trzy naczynia, zniszczony nóż żelazny z prostym tyłcem i obustronnie wyodrębnionym trzpieniem do rękojści oraz spalone kości (ryc. 4: 1-4). Dwa naczynia posiadają czarne, starannie wygładzone powierzchnie. Pierwsze z nich (ryc. 4: 2, 2a) nawiązuje do naczyń grupy I. W górnej partii brzuśca znajduje się pas ornamentu metopowego, charakterystyczny dla młodszego okresu przedrzymskiego, a tylko sporadycznie spotykany w fazie B₁⁴⁵ i w fazie B₂⁴⁶. Nietypowe dla naczyń grupy I są dwa zgięte kolankowato, przewężone ucha, łączące krawędź wylewu i górną część brzuśca. Drugie ze wspomnianych naczyń to szerokootworowa czara o wyraźnie podciętej części dolnej, silnie zaznaczonym załomie i wychylnym na zewnątrz brzegu (ryc. 4: 1), odpowiadająca silnie profilowanym, niskim wariantom grupy II/2. Trzeci egzemplarz to małe, silnie przepalone naczynie o nierównych, prawie czarnych powierzchniach (ryc. 4: 3).

Blizsze określenie chronologii tego zespołu natrafia na pewne trudności. Ornament metopowy

³⁹ J. Szydłowski, *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice*, Wrocław 1964, s. 138, ryc. 149, 10.

⁴⁰ Felcman, *Pohrebiste...*, szpalta 543, t. LXXIII, 7.

⁴¹ Geisler, *Die germanische Urnengräberfeld...*, s. 33, tabl. 22, 264, 3.

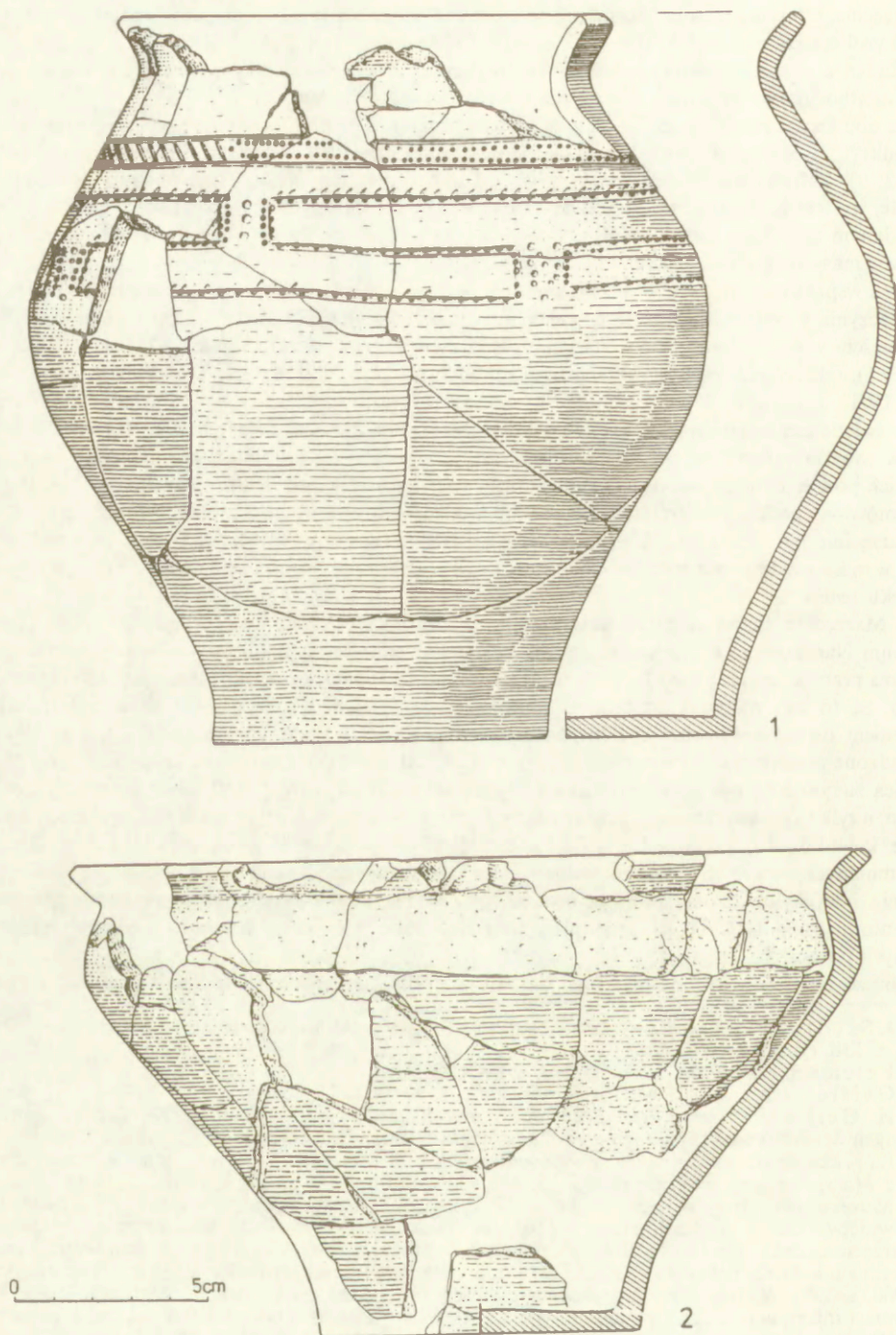
⁴² H. Geisler, *Kaiserzeitliche Brandgräber von Neuendorf und Dahnsdorf, Kr. Belzig*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, t. 6: 1971, s. 71, ryc. 2.

⁴³ K. Kaczanowski, *Analiza anatomoantropologiczna szczątków kostnych z grobów kultury przeworskiej z Marzęcina, woj. kieleckie stan. 2 i 3*, w niniejszym tomie.

⁴⁴ Muzeum Narodowe w Kielcach, nr inw. 861, kat. 671. Autorzy pragną w tym miejscu podziękować kierownikowi Działu Archeologicznego Muzeum Narodowego w Kielcach za udostępnienie materiałów z Marzęcina. Znalezisko to było wzmiankowane w pracy J. Wielowiejskiego (*Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Materiały Starożytne”, t. 6: 1960, s. 399). Według danych archiwalnych miały one pochodzić z obejścia należącego do S. Burka, natomiast informacje znalców następnych zabytków grobowych z centrum wsi wskazują, że wszystkie te materiały zostały odkryte obok zabudowań należących do Józefa Bembenka. Znaleziska te zostały oznaczone jako Marzęcin, stanowisko 3.

⁴⁵ Np. Wesółki, woj. Kalisz, stan. 1, grób 10 (I. K. Dąbrowscy, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wesółkach, pow. Kalisz*, Warszawa 1967, s. 18, ryc. 13, 3.

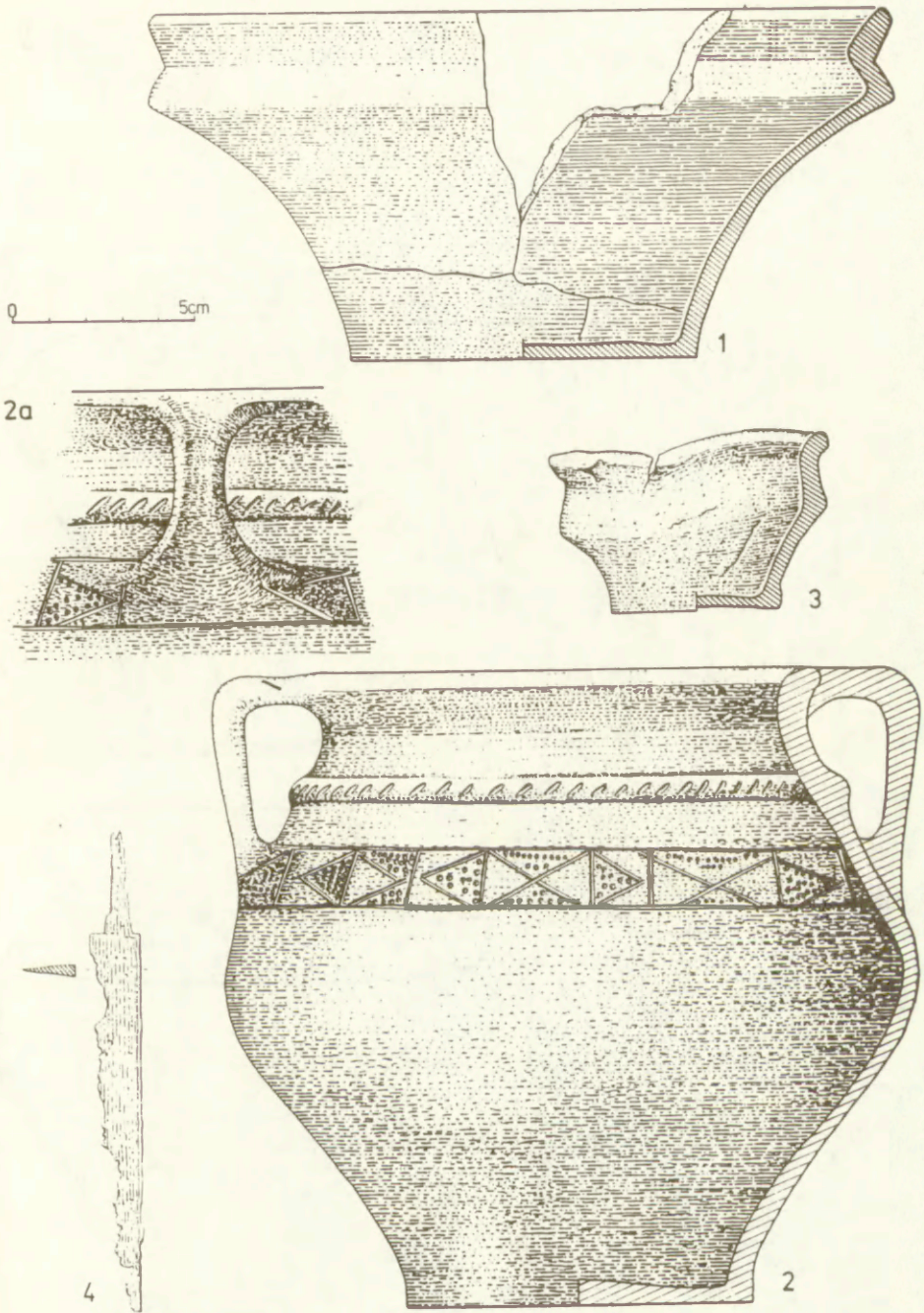
⁴⁶ Np. Komorówko, woj. Wrocław, grób 10 (Peschek, *Die frühwandalische Kultur...*, s. 325, tabl. 25, 2).

Ryc. 3. Marzęcin, woj. Kielce, stan. 2. Ceramika ze zniszczonego grobu

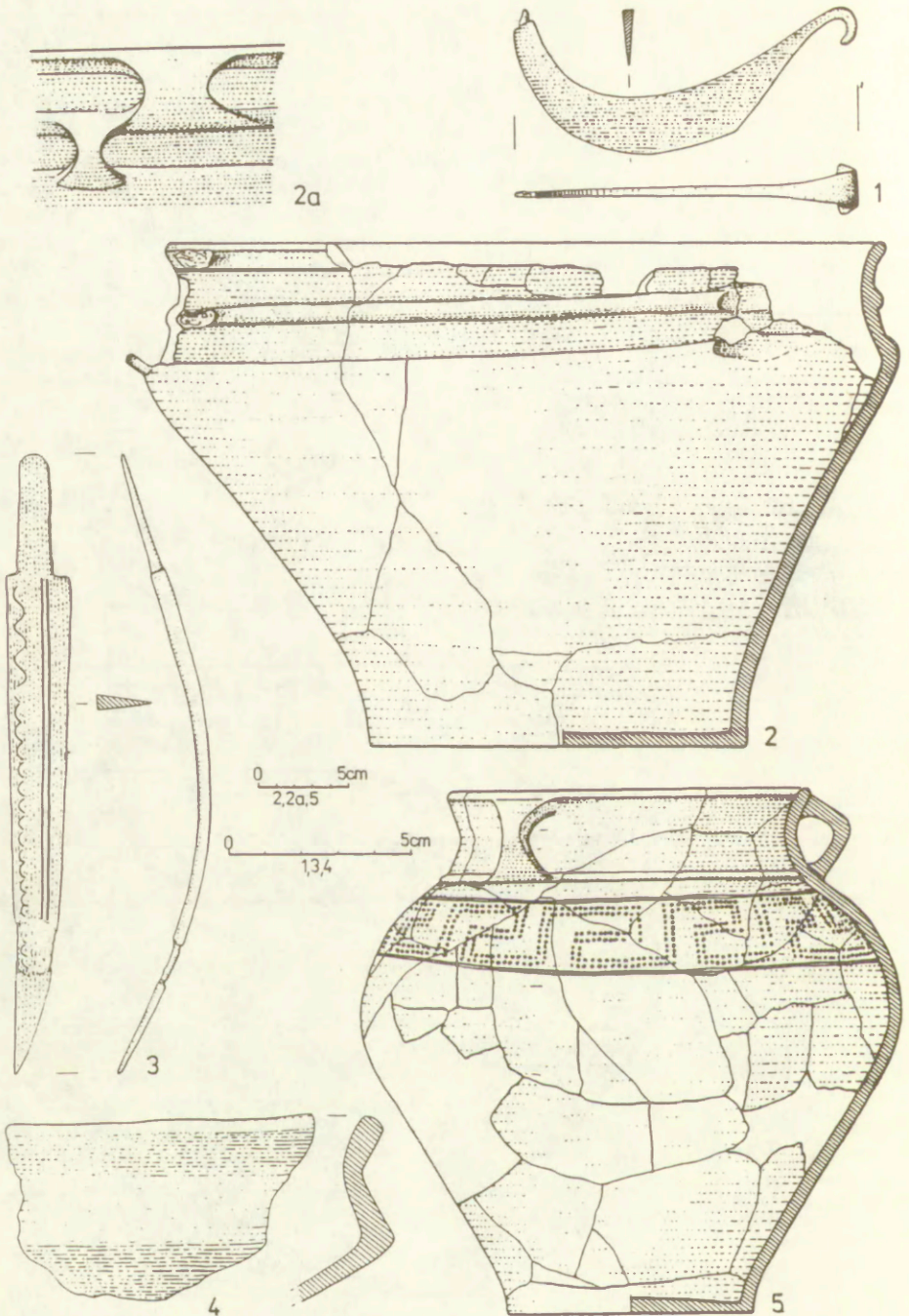
Site 2. Pottery from a destroyed grave

<http://rcin.org.pl>

Ryc. 4. Marzęcin, woj. Kielce, stan. 3. Zabytki z grobu ze zbiorów Muzeum w Pińczowie:
 1-3 — ceramika; 4 — żelazo

Site 3. Objects from a grave, now in the collection of the Pińczów Museum:
 1-3 — pottery; 4 — iron

Ryc. 5. Marzęcin, woj. Kielce, stan. 3. Zabytki z grobu ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach:

2, 4, 5 — ceramika; 1, 3 — żelazo

Site 3. Objects from a grave, now in the collection of the National Museum in Kielce:

2, 4, 5 — pottery; 1, 3 — iron

wskazuje raczej za datowaniem na młodszy okres przedrzymski. Silna tektonika szerokootworowej czary skłania do datowania tego materiału na okres wczesnorzymski, wyraźne podcięcie jego dolnej partii wskazuje na fazę B₁. W tym ostatnio wspomnianym odcinku chronologicznym występują liczne niewielkie czarki o wyraźnych załomach brzuśców, tego typu jak najmnijšie z omawianych tu naczyń. Przyjmując, że wszystkie zabytki pochodzą z jednego grobu, należy zapewne datować ten zespół na przełom okresu przedrzymskiego i rzymskiego lub na fazę B₁.

Analiza antropologiczna zachowanych przepalonych kości wskazuje, że pochodzą one ze szkieletu jednego osobnika zmarłego w wieku *adultus-maturus*. Stan rozdrobnienia kości nie pozwala na określenie płci zmarłego, można jedynie na ich podstawie wysunąć przypuszczenie, że pochowana osoba była kobietą⁴⁷.

W 1974 roku natrafiono, zapewne obok miejsca skąd pochodzą omówione materiały ze zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach, na następny grób ciałopalny. Do Muzeum Okręgowego w Pińczowie dostarczono dwa duże naczynia, przykrawędny fragment trzeciego oraz dwa noże (ryc. 5: 1-5). Jeden z nich, o prostej linii tyłca i obustronnie wyodrębnionym trzpieniu, zdobiony jest linią falistą biegnącą wzdłuż tyłca i dwoma równoległymi liniami umieszczonymi bliżej ostrza (ryc. 5: 3). Drugi egzemplarz to nóż o sierpikowatym ostrzu i łukowato wygiętym, rozszerzonym końcu (ryc. 5: 1). Naczynie zdobione meandrem, o czarnych, gładkich powierzchniach nawiązuje do grupy I (ryc. 5: 5). Drugie naczynie, o takim samym charakterze powierzchni odpowiada typowi II/1 (ryc. 5: 2). Zwraca uwagę, że ma ono sześć uch rozmieszczonych w dwu poziomach. Usytuowanie ich ilustruje rekonstrukcja na ryc. 5: 2a. Ucha w dwu rzędach na naczyniach kultury przeworskiej występują bardzo rzadko. Spotykamy je w fazie B₁, rzadziej, jak się wydaje, w fazie B₂. Umieszczane były na baniastych naczyniach grupy I⁴⁸ oraz na szerokootworowych naczyniach wazowatych⁴⁹. Materiały grobowe odkryte w 1974 roku można, przede wszystkim na podstawie analizy ceramiki, datować na fazę B₁.

Przeprowadzone ostatnio badania terenowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski doprowadziły do odkrycia w rejonie Marzęcina szeregu nowych stanowisk kultury przeworskiej. Są to, jak można sądzić na podstawie materiałów pochodzących z powierzchni, osady. Najbliżej położonym stanowiskiem sepulkralnym jest, wzmiankowane wyżej, birytualne cmentarzysko w Kawczycach, gm. Busko-Zdrój, oddalone od Marzęcina około 9 km. Pewne skupienie niewielkich cmentarzysk i pojedynczych grobów z okresu rzymskiego obserwujemy na pobliskich terenach między dolnymi odcinkami Nidy i Nidzicy⁵⁰.

Instytut Archeologii UJ
Kraków

PIOTR KACZANOWSKI, JACEK POLESKI

MATERIALS FROM A PRZEWORSK CULTURE GRAVE AT MARZĘCIN, KIELCE PROVINCE

A single inhumation burial datable to phase B₂ has been discovered by chance at the village of Marzęcin, Kielce province. The information provided by the finders and the results of excavations indicate that the rectangular stone-covered grave pit was oriented along the north-to-south line. The dead seems to have been lying in the supine position with head to north. In addition to uncremated human bones the area around the pelvis has yielded 2 silvered bronze „box-like” mountings, a two-piece semicircular buckle of bronze, 5 profiled strap-ends and a flat one, all of bronze, a bronze arched strap-loop, a bronze belt mounting, fragment of an iron knife and damaged vessels (figs. 2: 3).

⁴⁷ Kaczanowski, *Analiza...*

⁴⁸ Np. Ostrowąs-Parcelle, woj. Włocławek (K. Jążdżewski, *Zabytki z okresu rzymskiego z Ostrowąs-Parcelle (stan. 1) w pow. nieszawskim [w:] Przyczynki do poznania Polski Zachodniej*, Poznań 1937, s. 61, ryc. 1), Łętowice, woj. Tarnów, znalezisko luźne (A. Szpunar, *Cmentarzysko w Łętowicach, gm. Wierchosławice, woj. Tarnów. Badania 1984-1985*, Spraw. Arch., t. 39: 1988, s. 181, ryc. 3 a), Wymysłowo, woj. Leszno, grób 235 (Jasnosz, *Cmentarzysko...*, s. 160, ryc. 227, 2).

⁴⁹ Np. Komorówko, woj. Wrocław, grób 10 (Pescheck, *Die frühwandalische Kultur...*, s. 325, tabl. 25, 2), Wymysłowo, woj. Leszno, grób 235 (Jasnosz, *Cmentarzysko...*, s. 160, ryc. 227, 1).

⁵⁰ Kaczanowski, Madyda-Legutko, Poleski, *Cmentarzysko...*, s. 114 i n.; Kaczanowski, Madyda-Legutko, *Stan...*, s. 98 i n.

Among the finds from Marzęcin attention is claimed by 2 silvered bronze "box-like" mountings (fig. 2: 7), known from other sites of the Przeworsk culture (notes 5-10), from areas of the Wielbark (note 11) and the West Baltic cultures (note 12). Moreover, they have been recorded in Schleswig-Holstein (notes 13, 14), in the cemeteries located on the lower Elbe (notes 15, 16), in the Elbe region (notes 17-19), in Bohemia (notes 20-22), Moravia (note 23) and south-western Slovakia (notes 26, 27). The analysis of the grave goods which include the mountings in question indicates their rather short-termed usage coinciding with phase B₂. They were made of bronze or iron and occasionally their surface — as the case is with the Marzęcin finds — was decorated with silver. Attention should be paid to the fact that most "box-like" mountings found in graves occur in pairs; moreover, these burials are usually richer in grave goods (note 31). They are first of all associated with dress worn by men. On the basis of grave goods, only one burial with mountings of this type can be regarded as female (Kemnitz, grave 319). On the other hand, at least 10 graves with "box-like" mountings contained objects suggesting male burials.

The function of these mountings is difficult to determine. Since the Marzęcin pieces were found together with a belt-buckle and other metal belt elements in the central part of the grave pit, near the pelvis, it can be assumed that they may have been worn on the belt. Such an interpretation is argued for by the find from Munkehøjgard (note 26). The "box-like" mounting and the belt-buckle from the grave in question are decorated with the same motif which suggests that they may have formed a set worn on the belt and probably serving for fixing a narrow strap.

It is noteworthy that graves with „box-like” mountings often contain sets of metal belt parts and mountings either identical with or similar to that from Marzęcin. In a number of cases all these objects — like those from Marzęcin — were made of bronze.

The number of strap-ends, of which 5 very similar in size and shape were found at Marzęcin, attracts attention (fig. 2: 1-5). It is rare to find 3 or more profiled strap-ends in one Przeworsk culture grave. A similar number of profiled strap-ends was found only in the cemetery at Kamieńczyk, Ostrołęka province. These finds are interpreted as an indication of the Wielbark culture influences detectable in the grave goods of female burials of the Przeworsk culture in northern Masovia (note 32). 3 or 4 examples of that type found in other cemeteries of the Przeworsk culture have been recorded either in male burials or burials whose grave goods do not indicate the sex of the dead (note 33). Sets of 3 or more strap-ends are more frequent in the cemeteries in the Elbe basin, notably in male graves dated to phase B₂ (note 34). On the other hand, sets of a number of profiled strap-ends are less frequent in other parts of Central Europe (note 35).

The metal finds, both those described above and certain others such as, for instance, the buckle similar to type AD 7-9 (fig. 2: 8) (note 36) or the strap-end related to type I IV (fig. 2: 6) date the assemblage to phase B₂. On the other hand, the two vessels with smooth black surfaces, reminiscent of forms occurring in the Przeworsk culture in phase B₁, are of a somewhat earlier date (fig. 3: 1, 2).

The set of bronze objects presented above indicates that the inhumation grave at Marzęcin contained a man. This is borne out by the results of an anthropological analysis, which, moreover, shows that the surviving bones belong to one individual only who died at the *senilis* age (note 43).

In another part of Marzęcin 2 further Przeworsk culture graves of the cremation type have been discovered by chance. Since this is an accidental find it is impossible to be quite certain whether the objects described below were the only grave goods. However, basing on the finders' information it is possible to assign the burials to the urn type.

The first of the graves, which contained 3 vessels and an iron knife (fig. 4: r-4), should be assigned to the turn of the pre-Roman and Roman period or to phase B₁. The anthropological analysis of the cremated bones shows that they belong to an individual of the *adultus-maturus* age. Because of the fragmentation of the bones it is not possible to sex the dead, though a suggestion can be made that this was a female burial (note 47).

The second grave, which contained 2 well preserved vessels, fragment of a third one and 2 knives (fig. 5: 1-5) should be assigned to phase B₁.

Due to recent investigations a number of new Przeworsk culture sites, possibly settlements, have been recorded in the neighbourhood of Marzęcin. The nearest cemetery is the biritual site at Kawczyce, Busko-Zdrój commune, some 9 km distant from Marzęcin (note 3). Certain concentrations of small cemeteries and single graves of the Roman period have been noted in the neighbourhood between the lower courses of the rivers Nida and Nidzica (note 50).